

TÜRK

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 32, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 12.01.2023

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 14.03.2023

Sayfa / *Page*: 199-207

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

 Ahmad SALAHİ

Zanjan University, Iran

ahmad.salahi2010@gmail.com , ahmad.salahi@znu.ac.ir

İRAN ÂŞIKLARINDA DUDAK DEĞMEZ

Öz

Türk dünyasında İran aşıklık geleneği önemli bir yer tutmaktadır. İran'da Türklerin yaşadığı hemen hemen bütün bölgelerde söz konusu gelenekten bahsetmek mümkündür. Bölge aşıklarında görülen dudak değmez şiir geleneği yalnızca çok yetkin ve geniş bir kelime dağarcığına sahip aşıkların oluşturabileceği bir şiir biçimidir. Dudak değmez şiirlerinde b, p, f, v, m harfleri olmamalıdır, aksi takdirde şairin veya âşığın dudakları arasına koyduğu keskin bir çubuk veya iğne dudaklarını yaralamasına sebep olacaktır. Bu çalışmada İran'da dudak değmez geleneğine bağlı olan âşıklardan Âşık Hasta Kasım, Âşık Hekim Telim Han, Âşık Miskin Hüseyin Balovlu, Âşık Vali Miskinli, Âşık Kaşam Caferi, Ululu Âşık Karim, Sakineh Elyas Kızı, Sadruddin Ağayi (Atef), Kanber Hakiki, Âşık Eloğlu, Âşık Hüseyin Sai'nin şiirlerine yer verilecektir. Çalışmada hem geçmiş dönemde yaşamış ve geleneğe bağlı kalmış âşıkların hem de hayatta olan ve geleneği sürdüren âşıkların biyografileri ve şiirleri ele alınacaktır. Netice itibarıyla bölgede var olan geleneğin Türkiye ve Azerbaycan sahalarıyla aynı işlevle varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Âşıklık Geleneği, Âşık, Dudak Değmez, Lebdeğmez.

IRAN MINISTREL "DUDAK DEĞMEZ" POEMS

Abstract

Iranian minstrel tradition has an important role in the Turkish world. It is possible to talk about this tradition in almost all regions where Turks live in Iran. Dudak değmez (not touching lips) poems is one of the types of poetry that can be seen among professional minstrels who have a very competent and wide vocabulary. The “b, p, f, v, m” letters should not be in the poems because they cause the lips to stick (touching) together. The presence of these letters will cause the sharp stick or needle that is placed between the poet's or minstrel lips to injure and damage their lips. In this manuscript, the famous Turkish minstrel and poets (in Iran) in the field of dudak değmez (not touching lips) poems will be investigated. They include “Hasta Kasım, Hekim Telim Han, Miskin Hüseyin Balovlu, Vali Miskinli, Kaşam Caferi, Ululu Karim, Sakineh Elyas Kızı, Sadruddin Ağayi (Atef), Kanber Hakiki, Eloğlu and Hüseyin Sai”. In this study, the biographies of both the minstrels who lived in the past and adhered to the tradition and the minstrels who are alive and continue the tradition will be discussed. As a result, it is seen that the tradition existing in the region continues to exist with the same function in Türkiye and Azarbaijan.

Keywords: Iran, Tradition of Minstrel, Minstrel, Dudak Değmez, Lebdeğmez.

Giriş

Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı İran sahasında âşıklık geleneği, tarihî olarak Safevîler döneminde hem Azerbaycan Türkçesine hem de âşık geleneğinin temsilcilerine verilen değerin artmasıyla varlığını önceki dönemlere göre daha güçlü bir şekilde sürdürmüştür. Bu durum geleneğin asırlar içinde korunup günümüze ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır (Gün, 2022d: 1246).

İran coğrafyası, üstat âşıklarının çokluğu, âşık edebiyatı ürünlerinin bolluğu, çalgı aletlerinin çeşitliliği ve âşıklık geleneğinin tüm özellikleriyle varlığını devam ettirmesi sebebiyle Türk dünyasında âşıklık geleneğinin en canlı olarak yaşadığı yerlerin başında gelmektedir. Türkiye, Azerbaycan ve diğer Türk devlet ve topluluklarındaki âşıklar ile karşılaştırıldığında, İran Türk âşıklık geleneği ilk sırayı alır (Kafkasyalı, 2010: 170).

Günümüz İran Türk âşık muhitleri, yedi mühitte ele alınabilir. Bunlar; Tebriz/Karadağ âşık muhiti, Urmiye âşık muhiti, Sulduz/Karapapak âşık muhiti, Zencan âşık muhiti, Kum/Save âşık muhiti, Horasan/Türkmensahra âşık muhiti ve Kaşkay âşık muhitleridir (Kafkasyalı, 2009: 33-305). İran coğrafyasındaki erkek Türk âşık sayısı ve muhtelif âşık hususiyetleri sebebiyle farklı âşık muhitlerinin oluştuğu görülür¹. Ancak bu muhitlere bütüncül bakıldığında ve incelendiğinde İran Türk âşıklık geleneğinin çeşitli ayrımlar dışında ortak bir yapıyı içerdiği görülecektir (Gün, 2021: 61). Farklı âşık muhitlerindeki gelenek; düğünlerde, sünnet törenlerinde, köy evlerinde, dost meclislerinde ve az da olsa âşık kahvehanelerinde anlatılan halk hikâyeleri ve söylenen şiirlerle devam etmektedir (Gün, 2022b: 891).

¹ İran sahasında erkek âşıklar gibi kadın daireciler yani kadın tefçiler/defçiler de doğum, nişan ve evlenme süreçlerinde kadınların bulunduğu meclislerde kadın tef/def eşliğinde türküler ve maniler okuyarak kadınların eğlenmesini sağlamaktadır (Gün, 2022c: 547).

İran coğrafyasında Türklerin yaşadığı bölgelerde geleneğin sosyal hayatla bütünleşip sürdürülmesi Türklerin kolektif belleğini canlı tutulmakta ve grup dayanışmasını güçlendirmektedir (Gün, 2022a: 229-230). Sosyal hayatta bölge Türkleri tarafından değer verilen âşıklık geleneğinin önemli öğelerinden biri de dudak değmez geleneğidir. Dudak değmez geleneğinin incelendiği çalışmada âşık biyografileri ve şiirleri de ele alınacaktır.

İran Âşıklarında Dudak Değmez Geleneği ve Gelenek Temsilcileri

Âşık edebiyatında âşık karşılaşması başlı başına önemli bir gelenek (Kaya, 2013) olmakla birlikte en sevilen şiir biçimleri arasında dudak değmez ya da lebdğmez geleneği gelmektedir. Anadolu sahasında dudak değmez şeklinde geçen şiir biçimi, Azerbaycan sahasında lebdğmez, lebdğ daymaz, dodaq deymaz; İran Türkleri arasında dudağ daymaz, dudağ tarpanmaz, dil dönmez, nefas çekmez ve gedar-galmaz tecnis şeklinde kullanılmaktadır.

Dudak değmez geleneğiyle yazılmış veya söylenmiş şiirlerde *b*, *m*, *p*, *v*, *f* harflerinin yer almaması gerekmektedir (Xelilov, 1988: 121; Yardımcı, 1998). Bu beş harfe, *hurûf-ı şefeviyye* (Saraç, 2007: 307) adı verilir. Bu harflerin kullanılmamasındaki temel amaç dudakların birbirine yaklaşmasını engellemektedir. Dudak değmez, âşıkların ustalıklarını sergilemek yani bir nevi söz hünerini göstermek için sürdürdükleri bir gelenektir (Yardımcı, 1998). Üstat âşıklar, dudak değmez şiirlerini icra ederken dudaklarının arasına keskin bir çubuk, kibrit ya da bir iğne koyar ve aynı zamanda yetenekli bir âşıkla zorlu bir mücadeleye girer. İki âşık arasındaki atışmalar, karşılıklı birer şiir ya da yaygın olarak dörtlükler söyleyerek yapılmaktadır (Yardımcı, 1998). Âşıklar yaptıkları karşılaşma ile bir yandan dinleyicileri eğlendirirken bir yandan da kapanık ayakla, dar ayakla yahut zor bir konuyla rakibini sıkıştırır, böylelikle güç gösterisinde bulunurlar (Kaya, 2013). Başka bir deyişle dudak değmez usülü, can yakan bir gelenektir. Bu gelenek, âşıklardan cesaret, bilgi, kıvrak bir zekâ istemektedir. Hepsinden öte konuşulan dile olağanüstü bir hakimiyet gerektirir. Bu tarzı uygulamak için ince bir işçilik lazımdır (Demirci, 2011). Bu sebeple bu tür şiirler yazmak, güçlü bir âşık yeteneği istemektedir.

Dudak değmez sanatı başta Anadolu sahası, Azerbaycan olmak üzere İran Türk âşıkları arasında da bir gelenek olarak devam etmektedir. Bölge âşıklarından Âşık Hasta Kasım, Âşık Hekim Telim Han, Âşık Miskin Hüseyin Balovlu, Âşık Vali Miskinli, Âşık Kaşam Caferi, Ululu Âşık Karim, Sakineh Elyas Kızı, Sadruddin Ağayı (Atef), Kanber Hakiki, Âşık Eloğlu ve Âşık Hüseyin Sai gibi önemli şahsiyetler şiirlerinde sıklıkla dudak değmez sanatına başvurmuşlardır.

1. Âşık Hekim Telim Han

Bayat boyuna mensup olan Âşık Hekim Telim Han (1742-1829), Save ile Hemedan arasındaki Mezlegan ilçesinin Meragey köyünde dünyaya gelmiştir (Kafkasyalı, 2002).

Bilenler bilsinler men Telim Han'am

Bilmiyenler bilsin gövherem kânam

Maragey sakini esl-i Türkmanam

Geze geze bu cahannan gelirem

Telim Han'ın şiirleri; müstezat, muhammes, tahmis, tecnis, gazel, şehrâsûb, müselsel, bayatı, dübeyti, geraylı, murabba, müsebbâ, mülemma gibi nazım şekilleri ve aruz vezninin çeşitli kalıplarıyla söylenmiş olmasına rağmen daha çok halk edebiyatına dâhil edilmektedir (Kafkasyalı, 2002). Âşık Hekim Telim Han'ın dudak değmez tarzındaki şiirine şu örnek verilebilir:

Kanlı tirin çeker kanlı sadağdan

Ha ister ki didehleri ağılada

Ağlar gözler, ağılada

Hasrat çeker ağılada

Sayyad [Avcı] olan, çık dağa

Arğlini [Zeki], erkek maral ağılada

Na hak yere ağıladırsan, ey cavan

Ar odur ki, arkan da ar ağılada

2. Âşık Hasta Kasım

Hasta Kasım (1684-1760), İran'ın Bostanabad şehrinde (Tebriz'in 78 km doğusunda) Tikmehaş bölgesinde dünyaya gelmiştir. Şairin divanında babasının adının İbrahim, annesinin adının Selbi Hanım olduğu anlaşılır. İlk öğrenimini Erdabil'de, din eğitimini ise Kum ve Necef şehirlerinde tamamlamıştır. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen ve tefsir eden bir şahsiyettir. Ayrıca Türkçe, Arapça ve Farsça bilmektedir. Erdebil'e döndükten sonra Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin türbesinde tasavvuf yoluna girmiş ve âşıklara göre İmam Ali'den icazet almıştır (Celal Mohammadi, 1999; Bağban Karimi, 2006).

Hasta Kasım kendisi için *Biçare Kasım* ve *Molla Kasım* gibi mahlaslar seçmesine rağmen (Paşayev, 2011; Vahid, 2012) Şah İsmail-i Safevî (Şah Hatâyî, 1487-1524) şerefine ve onuruna aşk yorgunu anlamına gelen *Hasta Kasım* mahlasını tercih etmiştir.

Hasta Kasım'ın divanı 1975'de Bakü'de Sadnik Paşa Pirsultanlı tarafından yayımlanmıştır. İran'da ise Muhammad Ali Nakibi (1994), Hüseyin Sai (2001, 2017, 2022), Hüseyin Siyami (1994, 2000), Muhammed İbadi Karahanlı (2005, 2007) tarafından yayımlanmıştır. Divanları dikkate alınarak dudak değmez tarzındaki şu şiiri örnek verilebilir:

Okudum Kur'an'ı çıktım Yâ-Sîna

İgid olan ihlas bağlar yasına,

Âşık deyar, yasına,

Namard boynun yasına,

Na-naciba söz dema,

Ya inciya, ya sına,

Kasım öler, dostlar gelar yasına,

Eşidenlar deyar, ay hayıf hayıf! (Paşayev, 2011: 189)

3. Âşık Miskin Hüseyin Balovlu

Miskin Hüseyin (1850-1917), Urmiye'nin Balov köyünde dünyaya gelip 66 yaşındayken vefat etmiştir. Miskin Hüseyin, şiirlerinde mahlas olarak *Miskin*, *Faqir*, *Hüseyini*, *Kasapoğlu* gibi mahlaslar kullanmıştır. Azerbaycan Türkçesiyle yazdığı şiirlerinde koşma, divani, tecnis, geraylı, cıgali tecnis gibi nazım şekillerinden faydalanmıştır (Sai, 2018; Vahedi, 2019). Miskin Hüseyin'in dudak değmez tarzındaki şiirine şu örnek verilebilir:

Has görende, has sözlerin, has dile

Has söylesen, has anlası, has el has

Has kanare, has âşık di, has

Has sâkîden, has kaseni, has el has

Has ses geldi, has işitsi, has sina

Has hainin, has gardeni, has sina

Has gujunle, has işleri, has sina

Has ustaddan, has dersini, has el has

4. Kanber Hakiki

Kanber Hakiki, 1955 yılında Urmiye'de dünyaya gelmiştir. Kanber Hakiki'nin şimdiye kadar *Eller Bizimdi*, *Batı Azerbaycan ve Âşıklar Mektebi*, *Azerbaycanlı Âşık Dastanlarından*, *İran Âşıkları*, *Dullu Mustafa* adlı kitapları bulunmaktadır. Kanber Hakiki'nin dudak değmez tarzındaki *Dert Ahli* adındaki şiiri şöyledir:

Derdin ahli dert elinden

Hasret diyer, ya Ali

Herkes sana şek eylese

Kalar avare, ya Ali

Sen sen yer göyün ziyası

Sen sen hakkın nişanesi

Hasan, Hüseyin, atası

Sen eyle çare ya Ali

5. Âşık Eloğlu

Âşık Eloğlu 1959 yılında İran Azerbaycanı'nda dünyaya gelmiştir. Âşığın *Gence'den Geliyorum*, *Nizami Gencevi ve Nizami Karamanlı'nın Türkçe Şiirleri*, *Koşmalar Koşmalar*, *Yılların Kanadında*, *Nizami Gencevi Divani*, *Sakız Çiğneyenler*, *Doğu ve Batı Ömür*, *Vali Divani*, *Bir Bolluk Turnalar* adlı eserleri mevcuttur. Âşık Eloğlu'nun dudak değmez tarzındaki *İndi* adındaki şiiri şöyledir:

Dağlar dağçılar, arindi yaysın
 Yaz, yazıg telesdi çetindi, indi
 Saiir kardeş, yara çat
 Hansı neden istese
 Yersiz, derti yara çat
 Yar izini yarın izinde ister
 Hasrate hasrat çat indi

6. Âşık Kaşam Caferi

Doğu Azerbaycan'ın Şebister bölgesinde dünyaya gelen Âşık Kaşam Cafari (1901-1989), 88 yaşındayken vefat etmiştir. Usta-çırak geleneğiyle yetişen âşık, babası Âşık Muhammad Ali ve Âşık Muslim Yusuf'un tedrisatından geçmiştir. Ustalarından öğrendiği gelenek sayesinde Âşık Hasan İskenderi, Âşık Gölüm Gorbani ve Aşık Yağub Çûpanian adında âşıklar yetiştirmiştir. Âşık Kaşam'ın dudak değmez tarzındaki Çat a çat adındaki şiiri şöyledir:

Geder cahilliğin, kocalık geler ari
 Geçer günlerini sanar, çat a çat
 İstiyesen iir edesen dağları
 Yaylağların yalgız kalar, çat a çat
 Dostu çağıranda geler haraye
 Hani isteklilar, gele haraye
 Kırh sekkiz yedi, nedir haraye
 Karğı yarsan kanat yanar, çat a çat
 Lisan ayı seller geler çaylara
 Seng ağlar akar geler çaylara
 Kaşam ağlar derdi geler çaylara
 Yadegarlı sözi kalar, çat a çat

7. Sadruddin Ağayi (Atef)

Sadruddin Ağayi, 1946 yılında Doğu Azerbaycan'ın Kalibar şehrinin Kalan köyünde dünyaya gelmiştir. Ağayi'nin *Şiir Gözgüsü* ve *Hasret Mektubu-El Edebiyatı* adından iki şiir kitabı bulunmaktadır (Sai, 2018). Sadruddin Ağayi'nin dudak değmez tarzındaki şiirine şu örnek verilebilir:

Tulak tarlan şikarini alınca
 Arkasınca kanat, ha çalar
 Şikarın alanda konul sazını

Narin dillen direr, ha çalar çalar
 Tifl [Çocuk] farah lenar erkek Şirin aşkine
 Farhad kaya kazar Şirin aşkine
 Acı karışanda Şirin aşkine
 Kölong çun Şirin'e, ha çalar çalar
 İnsan gerek sağlığında, tikesin
 Calak [Aşı] vurur, sinik könül tikesin
 Atef yezan her çayinin tikesin
 Kaytarar kelle ne, ha çalar çalar

8. Âşık Hüseyin Sai

Âşık Hüseyin Sai, 1966 yılında Tebriz yakınlarındaki Mahmudabad köyünde dünyaya gelmiştir. Âşıklık geleneğine 1987 yılından beri adım atmış olan âşığın yayımladığı *Azerbaycan Bayatıları, Azerbaycan Dastanları, Azerbaycan Âşık Dastanları, Azeri Bayatıları, Dudak Değmez Tecnisler, Qaçak Nabi, Sazlı Sözlü Nağullar, Tofarqanlı Abbas Divanı, Şah İsmail Hatayi Divanı, Türk Âşık Dastanları, Âşık Elesger Göyçeli, Divan-e Füzuli, Oğuz Elinden-Ozan Dilinden* adlı birçok çalışması bulunmaktadır. Âşık Hüseyin Sai'nin dudak değmez tarzındaki şiirine şu örnek verilebilir:

Hızır Elyas harayi ne gelende
 Uregi şad eder yarlar, yar alar
 Hakkin dargahından çare gelende
 Hastaler çareni yaryar, alar

9. Âşık Vali Miskinli

Âşık Vali Miskinli, Urmiye'de dünyaya gelmiştir. Âşık Vali Miskinli'nin dudak değmez tarzındaki şiirine şu örnek verilebilir:

Hansı canlı hakk işine karişdi?
 Seda geldi, hazine kandan azaldi
 Neydi hakktan geldi daryaya karar?
 Yine dedin dargahından azaldi

10. Ululu Âşık Karim

Ululu Âşık Karim, Tebrizlidir ve âşık hakkında *Olulu Karim Divanı, Olulu Âşık Karim Şiirleri, Divan-e Ululu Âşık Kerim, Şah İsmail Hatai, Gergerli Mohammad, Mehpare Hanım, Olulu Karim* adında çalışmalar yapılmıştır. Âşığın dudak değmez tarzındaki şiirine şu örnek verilebilir:

Desti canan sayalidi azaldan
 Yaranda yarani, ne yakşi yara

Âşık ne yakşı yara
 Dedin ne yakşı yara
 Yarının ğal ğeydine
 İşini yakşı yara
 Tali sizin rast geleni hardadi?
 Yakşı canana, ne yakşı yara

11. Sakineh Elyas Kızı

Sakineh Elyas Kızı hakkında Sai'nin 2018 yılında *Dudak Değmez Tecnisleri* çalışmasındaki şiirlerden başka herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Çalışmada şaire atfedilen dudak değmez tarzındaki şu şiiri örnek verilebilir:

Yalani gerçeği, seyreh dalanda
 Şair hayalında kaldı yaza yaz
 Dahiler yetiren aziz sanatdi
 Naşılar elinde kaldı yaza yaz
 Herkese ğazılar acel çalası
 Deyilsen hayati satın alası
 Getsin neçe satir yazın kalesi
 İster kişdan denen, ister yaza yaz (Sai, 2018: 65).

Sonuç

İran Türk âşıkları arasında dudak değmez sanatının ortaya konduğu bu çalışmada tarihsel olarak geçmişten günümüze bu sanatı yaşatan âşık ve şairlere şiirleri ile kısa yaşam öykülerine yer verilmiştir. Âşıklık geleneğinde dudak değmez (lebdeğmez) sanatıyla tam olarak ne zaman şiirlerin söylenmeye başladığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren, Âşık Hasta Kasım, Âşık Hekim Telim Han, Âşık Miskin Hüseyin Balovlu gibi Azerbaycan Türkü âşıkları arasında bu sanatın varlığı bilinmektedir. Söz konusu sanatın günümüzde Âşık Hüseyin Sai, Âşık Eloğlu, Kanber Hakiki, Sadruddin Ağayı (Atef) gibi İran Türk âşıkları ve şairleri arasında gelenek olarak devam ettiği tespit edilmiştir. Ancak konuyla ilgili çalışmaların az sayıda olması bu çalışmayla geleneğin ortaya konması ve ne tür değişimler geçirdiği hakkında da bilgilerin yorumlanması açısından önem arz etmektedir.

Bu alanda daha fazla bilimsel ve akademik çalışmaların yayınlanması, şiirin bu alanındaki bilgilerimizi netleştirmenin yanı sıra İran'da bu şiir türünde icralar yapacak âşıkları yeni ürünler ortaya koymasından teşvik edeceği gibi dinleyicilerini etkileyeceği de düşünülmektedir. Bu sebeple çalışma, Azerbaycan ve Orta İran'daki Türk âşıkları arasındaki gelişimi gösterme bakımından önemli olduğu ve alanla ilgili çalışmaların devam etmesi gerektiği tarafımızca düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Bağban Karimi, Mohammad Reza (2006). *Tarix Edebiyate Azarbayijan*. Zanjan: Yekta Rasad.
- Demirci, Ercan (2011). *Âşık Deryâmî'nin Şiirlerinde Türk Halk Kültürü Unsurları*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Gün, Faruk (2021). "İran Âşıklar Birliği ve Kültürel Faaliyetleri", *Âşık Alesker - 200 Uluslararası Bilim, Kültür ve Eğitim Kongresi "Türk Saz, Söz ve Halk Sanat Gelenekleri"*, Bakü, Azerbaycan, s. 60-66.
- Gün, Faruk (2022a). "Death Rituals of the Hamadan (Iranian) Turks". *Voprosy Istorii*, C. 4, S. 2, s. 229-237.
- Gün, Faruk (2022b). "İran Türk Halk Hikâyelerinde Kadın Tipleri". *Turkish Studies - Language*, C. 17, S. 3, s. 889-902.
- Gün, Faruk (2022c). "Hemedan Atasözlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, s. 541-553.
- Gün, Faruk (2022d). "Hemedan Âşıklık Geleneğinde Cönkler". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 6, S. 4, s. 1244-1264.
- Kafkasyalı, Ali (2002). *İran Türk Edebiyatı Antolojisi*. C. III, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Kafkasyalı, Ali (2009). *İran Türkleri Âşık Muhitleri*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Kafkasyalı, Ali (2010). *İran Türkleri*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Kaya, Doğan (2013). "Gülçınar ve Behramî'nin Lebdeğmez Karşılaşmaları". *Kültür Çağlayanı*, S. 18, s. 6-7.
- Mohammadi, Celal (1999). "Xasta Qasim Makalesi". *Şia Ensiklopediyası*, C. 7, Tehran: Hikmat Neş. 137-138.
- Paşayev, Sadnik Paşa Pirsultanlı (2011). *Tikmadaşlı Xasta Qasımın Adabi İrsinin Tadqiqi*. Azarbaycan Millî Elmlar Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakı: Azar Naşr.
- Sai, Hüseyin (2018). *Dudak Değmez Tecnisler*. Tehran: Akhtar Yay.
- Saraç, M. A. Yekta (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: 3F Yay.
- Vahedi, Hüseyin (2019). Balouvlo Meskini Artix Taniyak. <https://www.mamlekat.online/> [Erişim: 02.05.2022]
- Vahid, Tarana (2012). Tikmadaşlı Xasta Qasım Haqq Aşığı, «Madaniyyat» Newspaper. <http://medeniyyet.az/new/?name=content&content=9196> [Erişim: 03.05.2022]
- Xelilov, Mir Celal (1988). *Edebiyyat Şünashğın Temelleri*. Bakı: Egitim Naşr.
- Yardımcı, Mehmet (1998). *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri*. Ankara: Ürün Yay.